

نقش مدرسه در تربیت جنسی نوجوانان

سمانه یحیی پور کومله^۱

چکیده

تربیت جنسی به عنوان یکی از مهمترین شاخه های تربیتی مورد توجه حوزه های تعلیم و تربیت و روانشناسی و سایر علوم انسانی است که برای جامعه انسانی حیاتی است. در عصر کنونی شاهد مفاهیم جدیدی در حوزه هویت جنسی و جنسیتی هستیم. نوجوانان به عنوان یکی از مهمترین گروه های سنی با این مفاهیم روبرو هستند. توجه به تربیت جنسی و ایجاد فضای گفتمانی در این زمینه بسیار حائز اهمیت است. مدرسه به عنوان مهمترین نهاد آموزشی و پرورشی، نقش بی بدیلی در ایجاد شناخت و آگاهی افزایی در این حوزه دارد. در پژوهش حاضر با استفاده از روش کیفی و بررسی اسناد و تحقیقات موجود ضمن آشنایی با مفاهیم مرتبط در حوزه گرایش جنسی و جنسیتی به نقش مدرسه در شناخت و درک نوجوان از هویت جنسی و جنسیتی تمرکز نموده ایم.

کلید واژه: تربیت جنسی، گرایش جنسی، جنسیت، نوجوانان، مدرسه

^۱ فارغ التحصیل کارشناسی ارشد مطالعات زنان و خانواده دانشگاه خوارزمی تهران، مشاوره خانواده (دانشجوی دکترا)

مقدمه

تربیت به عنوان ضرورت اجتناب ناپذیر زندگی انسان؛ شرایط لازم را در جهت کمک به فرد، برای نیل به کمال مطلوب فراهم می آورد. یکی از شاخه های تربیت که مورد توجه پژوهش حاضر است، تربیت جنسی است. تربیت جنسی یکی از دشوارترین و مهمترین شاخه های تربیت است و نیازمند آگاهی و مهارت جهت آموزش و پرورش نوجوانان می باشد. یکی از مهمترین آثار آن در گرایش جنسی و جنسیتی نوجوانان می باشد. در علوم مختلف بویژه علوم زیستی و روانشناسی رشد و مراحل تربیت در زندگی انسان به دوره های مختلفی تقسیم و طبقه بندی می شود. یکی از مهمترین و حساس ترین دوره های رشد نوجوانی است. نوجوانی به عنوان مرحله ی گذار رشد جسمی، جنسی، عاطفی و روانی است. در این دوره مهمترین تغییرات نگرشی و ارزشی اتفاق می افتد، و نوجوان بدنبال کسب استقلال و تجربیات جدید است. در این دوره رشد جنسی حاصل میشود و غرایز جنسی فعال میگردد. یکی از مهمترین چالش های پیش روی نوجوانان درک هویت جنسی و ایجاد هماهنگی بین جنس و جنسیت است. که درک این مفاهیم و انتخاب رفتار مناسب در این زمینه به شرایط و عوامل گوناگونی بستگی دارد. یکی از عوامل مهم و موثر بر شناخت و درک هویت جنسی و جنسیتی آموزش هایی است که تحت عنوان تربیت جنسی توسط والدین، مربیان و سایر نهادهای مرتبط انجام می پذیرد. آشنایی و آگاهی از تربیت جنسی و اهتمام به آن زمینه ی لازم برای رشد متعادل نوجوان را در موضوع جنس و جنسیت و دستیابی به هویت جنسی فراهم میکند. توجه به این نکته حائز اهمیت است که، تربیت جنسی به معنای آموزش و پرورش است که به کارآمدی رفتار می پردازد و با آموزش صرف به معنای صرفا افزایش آگاهی کاملاً متفاوت است. تربیت جنسی یکی از حوزه های چالش برانگیز تعلیم و تربیت در جوامع مختلف و از جمله جامعه ما است، که به دلیل نبود فضای گفتمان در این حیطه در ابهامات و سوء تفاهم های فکری و نظری قرار گرفته است و نقش بی بدیل آن در پیشگیری از مسائل نوجوانان مورد غفلت قرار گرفته است. موضوع پیش رو به جهت ایفای نقش در تعیین نقش های جنسیتی و هویتی فرد در زندگی در حوزه های گوناگون از جمله تعلیم و تربیت و روانشناسی، جامعه شناسی، حتی زیست شناسی و انسان شناسی ارتباط دارد. لذا آشنایی با برخی مفاهیم جهت روشن شدن ابعاد تحقیق ضروری است؛ که در پژوهش حاضر بدان می پردازیم.

آنچه که در پژوهش حاضر مورد توجه است نقش مدرسه در تربیت جنسی نوجوانان است؛ به بیان دیگر در جوامع کنونی شاهد تعدد و تکثر گرایشات جنسی و تحولات جنسیتی و خوانش جدیدی از بروز هویت جنسی هستیم. با توجه به تبلیغات گسترده در این حیطه و دسترسی آسان نوجوانان به انواع محتوای جنسی از طریق رسانه های جمعی و ارتباطی، بسیاری از نوجوانان در معرض این تمایلات و تنوعات جنسی

قرار می گیرند و چنانچه آگاهی و البته تربیت جنسی مناسب وجود نداشته باشد نوجوان در شناخت هویت دچار خطای شناختی میشود، چه بسا آسیب ها و خطرات ناشی از آن جبران ناپذیر باشد و آینده نوجوان را تحت تاثیر قرار دهد. لذا به نظر می رسد یکی از راه های کمک و هدایت نوجوانان و پیشگیری از آسیب های دوران نوجوانی، تربیت جنسی نوجوانان و ایجاد فضای گفتمان در این حیطه است. بنابراین در گام اول شناخت مفاهیم اصلی موضوع مورد پژوهش و سپس بررسی نقش و جایگاه مدرسه در تربیت جنسی نوجوانان دغدغه ی اصلی پژوهش حاضر است.

پیشینه پژوهش

بررسی و جستجو در کلید واژه های مرتبط مانند تربیت جنسی، جنس و جنسیت، هویت جنسی، دگرباشی، همجنسگرایی به تفکیک به تعداد زیادی از مقالات علمی و پژوهشی و ترویجی دست یافتیم که تعداد زیادی از مقالات با رویکرد تعلیم و تربیت، به جنبه های مختلف آسیب شناسی، انتقادی و ارائه طرح و الگوهای تربیت جنسی در مدارس و کتب آموزشی به موضوع تربیت جنسی پرداخته اند.

امیر پور و مشعل پور فرد و ادیب (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان « کارآمدی برنامه آموزش تربیت جنسی و هویت جنسی دانش آموزان دختر» به این نتایج دست یافته اند که تربیت جنسی از دغدغه های اصلی و مهم والدین و مربیان است. رفتار اشتباه مربیان و والدین در این زمینه پیامدهای جبران ناپذیری بر روح و ذهن کودکان باقی می گذارد بطوریکه آثار آن در سنین نوجوانی و بزرگسالی و روند فعالیت و تشکیل خانواده اثرگذار است. چنانچه تربیت جنسی مورد غفلت قرار گیرد احتمالاً هویت جنسی کودک دچار مشکل شده و اختلال های شایع جنسی افراد را تهدید خواهد کرد. در چنین شرایطی ممکن است ذهنیت فرد از جنسیت خویش با اندام جنسی او در زمان تولد متفاوت شود و سلامت روان و جنبه های مختلف روانی و ارتباطی را تحت تاثیر قرار دهد. شیربیگی و همکاران (۱۴۰۰) به ارائه الگوی تربیت جنسی در ایران بر مبنای برنامه جامع آموزش جنسی (CSE) پرداخته اند؛ توجه به تربیت جنسی و بومی سازی برنامه جامع آموزش جنسی از مهمترین نتایج این پژوهش بوده است؛ که در این راستا به سه بعد شناختی، نگرشی و مهارتی جهت تاثیرگذاری بیشتر تاکید و تمرکز نموده است هرچند که در این پژوهش به نقدهای برنامه جامع آموزش جنسی نیز اشاراتی شده است. قلتاش و محمدجانی (۱۳۹۷) به طراحی برنامه درسی تربیت جنسی براساس مبانی تربیت اسلامی برای ارائه در دوره متوسطه تاکید نموده اند. در این مقاله ضمن تبیین مهمترین مقوله های تربیت جنسی به اهداف برنامه تربیت جنسی در سه بعد شناختی، عاطفی و مهارتی اشاره شده است. همچنین رئوس محتوای کتب درسی را در پنج محور بیان نموده است. خانی پور و همکاران ضمن بررسی نظامند برنامه های تربیت جنسی کودکان و نوجوانان نتیجه می گیرد برنامه های تربیت جنسی شامل برنامه های مدرسه محور، خانواده محور و روش های مبتنی بر ارتقای سلامت عمومی

برای گروه های سنی کودک و نوجوان ارائه می شود. نتایج فراتحلیل این پژوهش نشان می دهد این روش های آموزشی هیچ تاثیر منفی روی سلامت جنسی ندارند ولی تاثیر مثبت آنها روی سلامت جنسی به اندازه ی درمانهای دارای شواهد تجربی بالا نیست، لذا نتایج این تحقیق نشان می دهد ضمن لزوم توجه به تربیت جنسی، آنچه به عنوان تربیت های جنسی در سطح جهان ارائه میشود بیشتر جنبه آموزشی در سطح ارتقای سلامت و کاهش آسیب های این حوزه دارد. اصغری نکاح و شریفی و عامل بارز (۱۳۹۸) در مقاله ای با عنوان « ضرورت تربیت خانواده محور»، بر نقش مهم خانواده ها در تربیت فرزندان تاکید شده است بطوریکه توانمند سازی والدین در موضوع آموزش جنسی به فرزندان را عامل موثری در پیشگیری و ارتکاب فرزندان در رفتارهای نادرست جنسی میداند. نصیری و جعفری در مقاله ای با عنوان « درآمدی بر تربیت جنسی بر اساس اسلام» (۱۳۸۹) به ضرورت توجه همه جانبه بر تربیت تاکید نموده اند که یکی از شاخه های آن تربیت جنسی است، بسیاری از عملکردهای نادرست جنسی نوجوانان و جوانان به نبود دانش جنسی، عدم خودشناسختی جنسی و عدم آگاهی از وظایف شرعی، عرفی و انسانی که به دلیل نبود تربیت جنسی برگرفته از اصول اسلامی ایجاد میشود. انوشه و همکاران (۱۳۸۲) در تحقیقی با عنوان « بررسی مقدماتی آموزش بلوغ در دختران نوجوان » گزارش داده اند که چهار عامل؛ وجود شرم و خجالت در بین دختران، مادران و مربیان بهداشت در فرآیند آموزش بلوغ- کوتاهی مادران و مربیان بهداشت مدرسه در آمادگی و آموزش دختران از نظر بلوغ- نبود برنامه مناسب آموزش بلوغ در مدارس- کم اطلاعی و شناخت نا کافی دختران، مادران و مربیان بهداشت پیرامون بلوغ و اثرات آن از عوامل اصلی توجه ناکافی به تربیت جنسی نوجوانان است. بنابر بررسی و مطالعات صورت گرفته بر مقالات و پژوهش های انجام شده در موضوع تربیت جنسی همه ی مقالات بر اهمیت و اثرات غیرقابل انکار تربیت جنسی بر نوجوانان و جوانان اتفاق نظر دارند. هرچند که در سال های اخیر بر روی موضوع ارائه الگو و برنامه تربیت جنسی تحقیق و پژوهش هایی انجام شده است؛ اما با توجه به گوناگونی فرهنگ و ساختار های بومی و محلی نحوه ورود و آموزش در این حیطه نیازمند توجه خاص و ویژه می باشد. از سوی دیگر به جایگاه مهمترین مراکز آموزشی و پرورشی نظیر مدرسه و دانشگاه و همچنین تبیین برنامه ها و راهکارها بطور شایسته توجه نشده است. و بنا به همه ی این دلایل فضای گفتمانی موثر و کارآمد در بین والدین و مربیان مربوطه با فرزندان و نوجوانان در این زمینه ایجاد نگردیده است. با توجه به مهمترین شاخصه دوره نوجوانی که کنجکاوی و تجربه گری است به نظر می رسد چنانچه فضای مفید گفتمانی برای طرح سوال و بروز عقاید و نظرات شکل نگیرد و نوجوانان بستر مناسب برای طرح سوالات پیرامون کشف هویت جنسی و جنسیتی نیابند احتمال آسیب و انحراف از مسیر صحیح زندگی افزایش یابد.

در حوزه مطالعات تربیت جنسی و بررسی منابع و پژوهش های داخلی و خارجی با واژه هایی روبرو می شویم که نیازمند آشنایی و تفکیک این مفاهیم می باشیم؛ چراکه در بسیاری از مواقع حتی در محافل علمی هم امکان استفاده نادرست یا مترادف الفاظ مشاهده می گردد، درحالیکه در متون تخصصی و علمی مطالعات جنسیت و مطالعات زنان و خانواده کاملاً متفاوت می باشند. برای روشن شدن مسئله مورد نظر ابتدا به تعاریف و مفاهیم اصلی تحقیق می پردازیم.

- نوجوانی^۲

نوجوانی مرحله انتقالی بین کودکی و بزرگسالی است. از نظر روانشناسی نوجوانی عبارت است از، رشد و تحول جسمانی، شناختی، شخصیتی و اجتماعی در آدمی، از آغاز بلوغ تا هنگام پذیرش مسئولیت های بزرگسالان در جامعه، این تغییرات اغلب بین سنین ۱۳ تا ۲۲ سالگی روی می دهند (آناستاسیو، ۲۰۰۵). در دوره نوجوانی، تاثیرات نیرومند احساسات مربوط به تمایلات جنسی، جای بسیاری از تصورات و مفاهیم ذهنی را می گیرد. بلوغ از مهمترین رویداد ها، و نوجوانی از حساس ترین مراحل زندگی انسان است. نوجوانی دوران پر تلاطمی است که تغییرات جسمانی، جنسی، روانی و اجتماعی را به همراه دارد. در ۱۰-۱۱ سالگی نوجوان درباره خصوصیات خود، مسائل زندگی زناشویی، و ارتباط با جنس مخالف کنجکاو است. در این دوره آثار دلبستگی جنسی در رفتار او آشکارا منعکس می شود، طبیعت نوجوانان در دوره بلوغ جنسی تغییر می یابد: آنها بیشتر عصبانی و سرکش می شوند. این تغییرات با ظهور میل جنسی - اعم از امیال ارضا شده یا نشده - در برخی از آنها آشکار می گردد (نوابی نژاد، ۱۳۷۶). تحولات جسمی دوره نوجوانی جهت گیری جنسی را تسریع می کند. شکل گیری جنسیت نیز امری تداومی است که از پیش از تولد با ترشح هورمون ها آغاز و پس از تولد بر شکل گیری هویت جنسی فرد تاثیر می گذارد. (لطف آبادی، ۱۳۷۸، ۸۳) نظریات فراوانی به ویژگی های دوره نوجوانی پرداخته اند اما بطور کلی اغلب نظریات به بخش عمده ای از رفتار و ویژگی ها مثل بی ثباتی، تعارض هیجانی، استقلال طلبی، کنجکاوی، شناخت خود و هویت یابی اتفاق نظر دارند.

- جنس^۳

جنس به تفاوت های فیزیکی انسان که شامل مرد و زن هستند اشاره دارد. معمولاً جنس افراد در بدو تولد براساس ویژگی های فیزیولوژیکی از جمله اندام تناسلی و ترکیب کروموزومی تعیین می شود. (medicalnewstoday.com)

^۲ Adolescence

^۳ Sex

- جنسیت^۴

جنسیت به معنای جنبه های روانشناختی، اجتماعی و فرهنگی مرد و زن بودن گفته میشود. (کسلر و مک کنا، ۱۹۷۸، ۷) به بیان روشن تر جنسیت نمود ویژگی های مردان و زنان در مواجهه با زندگی اجتماعی و فرهنگ از طریق اجتماعی شدن است. جنسیت یکی از اصول سازمان دهنده در دنیای اجتماعی است که آثاری بر جامعه و روابط دارد. هویت و خود پنداشت فرد را شکل می دهد. مثلاً بسیاری از کنش ها و ساختارها، توزیع منابع و منافع تحت تاثیر جنسیت است. بنابراین جنسیت هویت و خلق و خوی رفتاری انسان را شکل می دهد و بر کنش های متقابل اثرگذار است. (سفیری، ایمانیان، ۱۳۹۲، ۲۲) در تعریف جنسیت تمام منابع داخلی و خارجی به مفهوم اجتماعی، فرهنگی، و روانشناختی اشاره دارند که براساس نقش ها، خصوصیات، و رفتارهای مردم در جامعه مشخص می شود. جنسیت نمایانگر نقش ها و توقعاتی است که جامعه از هر جنس دارد. جنسیت به مجموعه وسیعی از انتظارات و هنجارهای مشترک اشاره می کند که به رفتار مردان و زنان، دختران و پسران مربوط می شود و طیفی از ویژگی ها و تمایزهای بین مردانگی و زنانگی را دربر می گیرد. (احمدی، ۱۳۹۸، ۳۱)

- تمایز جنس و جنسیت

قربان لفظی دو واژه «جنس» و «جنسیت» در زبان فارسی، موجب شده است که درگفت و گوهای عمومی، و گاه در مجامع رسمی به اشتباه، به جای یکدیگر به کار روند. این درحالی است که این دو واژه، نزد کارشناسان امور زنان، جامعه شناسان و کارشناسان مطالعات جنسیت معانی کاملاً متفاوتی دارند. با توضیح و تبیین مفاهیم جنس و جنسیت مشخص می شود که جنس مربوط به ساختار فیزیولوژیک انسان و اندام های تناسلی بر میگردد ولی جنسیت مجموعه رفتارهایی است که فرد در ساختار و فرهنگ زیستی خود بر می گزیند و شامل مجموعه صفات و رفتاری است که جامعه از یک زن یا مرد انتظار دارد. بنابراین جنسیت تا حد زیادی تابع محیط و فرهنگ و آداب و سنن یک جامعه است. (گرت، ۱۳۸۰) در جدیدترین تعاریف جهانی جنسیت در دو جنس زن و مرد محدود نمیشود. به بیان دقیق تر جنسیت به نحوه هویت یابی فرد گفته می شود. بر خلاف جنس فیزیولوژیک، جنسیت از اشکال دوتایی (صرفاً زن یا مرد) تشکیل نشده است، بلکه، جنسیت یک طیف وسیع است. یک فرد ممکن است در هر نقطه از این طیف یا به طور کامل خارج از آن قرار گیرد. در تعبیر جدید جنسیت فراتر از زن یا مرد بودن تعریف میشود. اما آنچه که حائز اهمیت است جنسیت ساختار اجتماعی را معنا می بخشد و با تعیین نقش یا هنجار جنسی، رفتارهای مناسب زن یا مرد را تعیین و تعریف می نماید. (medicalnewstoday.com) پیرامون نحوه هویت یابی جنسی و جای دادن

^۴Gender

خود در یکی از دو مقوله دختر یا پسر نظریات مختلفی وجود دارد. تعریف که امروز در مجامع جهانی نسبت به جنسیت ارائه می‌شود و اینکه جنسیت را محدود به دو جنس زن و مرد نمی‌داند نیز محل سوال و مناقشه است. اما بسیاری از نظریات از جمله نظریه زیستی- اجتماعی (مانی و ارهارت، ۱۹۷۲) بر رشد زیستی جنسیت در دوره پیش از تولد تاکید دارد و در مرحله بعد واکنش والدین و سایر افراد و نهادهای اجتماعی را بر حسب زمان و مکان در شکل‌گیری و رشد جنسی و هویتی کودکان موثر میدانند. سایر نظریه‌ها عمدتاً بر چگونگی فرایند اجتماعی شدن کودکان در شکل‌گیری جنسیت در محیط‌های اجتماعی و فرهنگی تاکید و تمرکز می‌نمایند. (لطف آبادی، ۱۳۷۸، ۸۴)

- هویت جنسی^۵

برداشت یک شخص از تمایل جنسی یا عاطفی خود نسبت به دیگران است. (ریتر، ۱۹۸۹) در تعاریف نوین هویت جنسی معادل گرایش جنسی در نظر گرفته می‌شود. مثلاً در منبعی آورده است؛ هویت جنسی یا گرایش جنسی، اصطلاحی است که برای توصیف جنس یک شخص یا افرادی که به روشی جنسی یا عاشقانه جذب آنها می‌شوید، استفاده می‌شود. اکثر افراد زمانی که به سن بلوغ می‌رسند از تمایلات جنسی خود آگاه می‌شوند، اما ممکن است این احساسات در طول زمان تغییر کنند یا اصلاً ظاهر نشوند. هر فرد یک گرایش جنسی دارد که دسته‌بندی جدید فراتر از هویت جنسی زنانه یا مردانه دسته‌بندی‌هایی صورت می‌گیرد بطور مثال هترو سکشوال‌ها^۶، بایوسکشوال‌ها^۷، هموسکشوال‌ها^۸ و حتی افراد گی^۹ و لزبین^{۱۰} در این دسته‌بندی‌ها وارد شده‌اند. معمولاً در دوره نوجوانی فرد برای اولین بار درباره گرایش جنسی یا هویت جنسی خود سخن می‌گوید، اما ممکن است سال‌ها طول بکشد تا افراد بتوانند این اطلاعات را افشا کنند. (lanarkshiresexualhealth.org) به بیان روشن‌تر چنانچه فرد هویت جنسی متفاوت با ساختار طبیعی اجتماعی و متفاوت از فرهنگ بومی و محلی خویش داشته باشد، بروز آن سخت و گاه غیرممکن می‌نماید. لازم به یادآوری است که علل و چرایی و چگونگی، درست یا نادرست بودن این دسته‌بندی و تعریف‌های امروزی از هویت جنسی محل تحقیق و تأمل و البته مناقشه است، چراکه با مبانی فکری و شناختی بسیاری از فرهنگ‌ها همخوانی و هماهنگی ندارد و حتی مورد انتقاد است؛ اما به لحاظ علمی و شناختی پرداختن و بررسی این موضوعات اجتناب‌ناپذیر است.

^۵Sexual identity

^۶Heterosexual

^۷Bisexual

^۸Homosexual

^۹Gay

^{۱۰}Lesbian

- هویت جنسیتی^{۱۱}

هویت جنسیتی به معنای برداشت شخصی فرد از خود به عنوان مرد، زن، بین مرد و زن، یا خارج از دسته‌بندی مرد-زن است. (MyHealth.Alberta.ca)

- گرایش جنسی^{۱۲}

گرایش جنسی به تمایلات عاطفی و جنسی افراد نسبت به جنس مخالف یا همجنس اشاره دارد. گرایش جنسی می‌تواند شامل هم جنس گرایی (جذب به افراد همجنس)، دگر جنس گرایی (جذب به افراد جنس مخالف) و دو جنس گرایی (جذب به افراد هر دو جنس) و حتی عدم تمایل به جنس خاص اصطلاحاً (بی جنس گرایی) باشد. (Melby، 2005) در فرهنگ و ساختار بسیاری از جوامع گرایش جنسی از نوع دگر جنس گرایی یعنی مرد به زن و بالعکس بصورت عُرف، و طبیعت آفرینش بشری و قانونی پذیرفته شده است. در حالیکه در عصر کنونی با مفاهیم و تعاریف جدیدی در جوامع مختلف بصورت رسمی و غیر رسمی رو به رو هستیم. بطوریکه در برخی تعاریف گرایش یا جهت گیری جنسی را یک طیف میدانند که میتواند منجر به روابطی در طیف گسترده گردد، که این تعریف بشریت را از توجه به دگرجنس گرایی به سمت و سوی دیگر می‌کشاند و گزینه‌های بیشتری برای جامعه بشری معرفی می‌نماید. کشف گرایش جنسی با آگاهی درونی از جذابیت آغاز می‌شود. اینکه چگونه در بیان یا عمل به تمایلات جنسی خود احساس راحتی می‌کنید، بر اساس تجربیات و تربیت فرهنگی شما متفاوت است. برخی از افراد ممکن است گرایش جنسی خود را از سنین پایین بدانند و برخی ممکن است متوجه شوند که گرایش جنسی آنها در طول زمان تغییر می‌کند. گرایش جنسی می‌تواند سیال باشد. به ویژه در سال‌های نوجوانی، کاوش در هویت جنسی و گرایش جنسی این است که بدانید چه کسی هستید و در عین حال این ویژگی‌ها را در اطرافیان خود بپذیرید. (health.clevelandclinic.org) بررسی علت یابی چنین تعاریفی در جوامع جهانی و یا درست یا نادرست بودن چنین نگرشی و یا تایید یا ابطال این موضوع که تنوع گرایش جنسی برخاسته از طبیعت انسان است و آیا روند رو به رشد آن در جهان حاصل تبلیغات یا منافع سیاسی است و یا حاصل انحراف از معیارهای و ارزش‌های انسانی در حیطه‌ی پژوهش حاضر نیست؛ آنچه که مورد توجه است اینکه باتوجه به وجود چنین تعاریف و نگرش‌هایی که در جهان دیده میشود و چنین محتوایی در رسانه‌های اجتماعی به راحتی در دسترس نوجوانان قرار می‌گیرد، توجه به تربیت جنسی برای جوامع انسانی امری حیاتی است. زیرا می‌بایست نوجوان را با استفاده از تربیت جنسی مناسب و هدفمند با دنیای پیرامون آشنا نمود و او را با نیازهای

^{۱۱} gender identity

^{۱۲} Sexual Orientation

اساسی و طبیعی انسانی آشنا نمود و از سوی دیگر با تفهیم اخلاق و انضباط جنسی و اهداف نظام آفرینش از انحراف ها و آسیب های احتمالی آشنا نمود.

- تربیت جنسی

تربیت جنسی، یکی از گونه های تربیت انسان است که دارای مبانی، اصول و روش های خاصی است که در فرهنگهای مختلف بگونه های متفاوتی مورد توجه قرار می گیرد و مهم بودن این تربیت مورد توجه اکثر جوامع رشد یافته است. تعاریف و مفاهیم مختلفی در این زمینه وجود دارد، شهید مطهری در این زمینه اشاره بر اخلاق جنسی دارد که قرابت فراوانی با تربیت دارد. تربیت در لغت به معنای پرورتن، ادب و اخلاق را به کسی آموختن آمده است. (فرهنگ معین) تربیت جنسی را میتوان تعلیم و پروانیدن روش و اصول اخلاق جنسی تعریف نمود. اخلاق جنسی شامل عادات و ملکات و روش های بشری است که با گزینه جنسی بستگی دارد. بطور مثال حیا زن از مرد، غیرت ناموسی مرد، عفاف و وفاداری زوجین، ستر عورت، ستر بدن از غیر محارم و... (مطهری، ۱۳۷۴، ۷۲) نمونه ای از آداب و عادات رفتار جنسی است که نیازمند آموزش و پرورش است. تعریف مناسبی که می توان از تربیت جنسی ارائه کرده اند این گونه است: «فرد در دوره های رشد کودکی، نوجوانی و جوانی به گونه ای پرورده شود و آموزش ببیند که با جنسیت خود آشنا گردد و آن ها را بپذیرد، قادران وجود خویش باشد و به آن افتخار کند، نقش مذکر یا مؤنث بودن از لحاظ اجتماعی را یاد بگیرد، و احکام و آداب دینی در ارتباط با مسائل جنسی مربوط به خود و روابط با همجنس و جنس مخالف را فرا گیرد، آمادگی روانی برای ازدواج و تشکیل خانواده را پیدا کند، با مسائل مربوط به زندگی خانوادگی و روابط با همسر آشنا گردد و در سایه ی آن، به آرامش برسد به گونه ای توانمند شود که عواطف و فعالیت های جنسی خویش را در جهت قرب الی الله و جلب خشنودی خداوند، به کار گیرد». (فقیهی، ۱۳۸۸، ۲۰)

بنابراین تربیت جنسی صرفا به معنای آموزش مسائل جنسی نیست، بلکه تربیت جنسی فراهم آوردن زمینه رشد صحیح گزینه جنسی است به گونه ای که با استفاده از این گزینه، از انحراف ها و لغزش های جنسی پیش گیری شود. تربیت جنسی باعث می شود فرد درک و نگرش صحیحی از جنس، جنسیت، نقش جنسیتی، هویت جنسی، احساسات، عشق و صمیمیت، سلامت جسمی و تولید مثل کسب نماید و با افزایش فهم و دانش، شفاف سازی احساسات، توانمند سازی مهارت های خود بتواند، رفتارهای جنسی خود را در مسیر درست و هدفمند هدایت کند. با دستیابی به توانایی در مدیریت رفتارهای جنسی از خود در برابر موقعیت های خطرناک، انحرافات جنسی و لغزش های جنسی، سردرگمی و بی نظمی جنسی و هویتی محافظت کند. که لفظ انضباط جنسی^{۱۳} بر تکمیل مفاهیم فوق کمک می نماید. بدین معنا که تربیت جنسی سبب انضباط جنسی در زندگی انسان میشود. بررسی در منابع خارجی مفهوم واضح و دقیقی پیرامون تربیت

^{۱۳} اصطلاح انضباط جنسی از تعبیر علمی و ارزشمند شهید مطهری در تشریح اخلاق جنسی است.

جنسی یافت نمی‌شود؛ باتوجه به مفاهیمی که در حوزه جنس و جنسیت در مفاهیم خارجی وجود دارد و مفاهیم جدید این حوزه که به جهان صادر می‌شود انتظار می‌رفت در مجامع علمی پیرامون تربیت جنسی نیز صحبت به میان آید اما خلا جدی در این زمینه دیده می‌شود؛ صرفاً به برنامه جامع آموزش جنسی^{۱۴} (CSE) دست یافتیم که بر تغییر جامعه با تغییر هنجارهای جنسی و جنسیتی و آموزش جوانان برای دفاع از حقوق جنسی خود، پذیرش و ترویج هویت‌ها و جهت‌گیری‌های جنسی، تمرکز تقریباً وسواسی بر لذت جنسی، و آموزش جنسی به کودکان و جوانان که چگونه لذت جنسی را از طرق مختلف به دست آورند؛ تمرکز و تاکید دارد. (power2parent.org)

۲- ضرورت تربیت جنسی

هرچند که چرایی و چگونگی، درست یا نادرست بودن این دسته بندی و تعریف های امروزی محل تأمل و مناقشه است، چراکه با مبانی فکری و شناختی بسیاری از فرهنگ ها همخوانی و هماهنگی ندارد و حتی مورد انتقاد است؛ اما توجه به این مقوله امر مهمی و حیاتی است. چراکه نوجوان و جوان نسل امروز با توجه به دسترسی آسان به منابع علمی و غیرعلمی از طریق ابزارهای ارتباطی با این مفاهیم جدید رو به رو خواهد شد. و اتفاقاً کارکرد تربیت جنسی و ایجاد زمینه های گفتمان در این زمینه به هدایت صحیح نوجوانان کمک خواهد نمود. از نظر روانشناسی رشد هویت جنسی بخشی از فرایند عمومی رشد جنسی است. در بسیاری از منابع تاکید میشود که هویت جنسی فرد اساس زیستی دارد. و طول دوره رشد فرد از کودکی تا نوجوانی به چگونگی ارتباطات کودک با والدین و نحوه همانند سازی و الگو برداری فرد با اطرافیان بویژه والد همجنس و شکل دادن الگوهای رفتاری در ارتباط با جنس مخالف مربوط میشود. (لطف آبادی، ۱۳۷۴، ۸۵) بنابراین محیط پیرامونی فرد از دوره کودکی تا نوجوانی و حتی پس از آن بر هویت یابی جنسی و جنسیتی نوجوان اثرگذار است. از ابتدای دوره کودکی نحوه تعاملات با کودک، مفاهیم و ارزش هایی که از سوی والدین به کودک انتقال داده می‌شود، حتی نامی که بر وی می‌گذارند، نوع و رنگ لباسه هایی که بر او می‌پوشانند، بازی ها و اسباب بازی هایی که برایش فراهم می‌کنند، انتظاراتی که از کودک در تعامل با محیط پیرامونی دارند، و تشویق ها و تنبیه هایی که در این زمینه دریافت می‌کند، همه بر رشد هویت جنسی و جنسیت فرد اثر گذار است. بنابراین نقش والدین در درجه اول و سپس مربیان و جامعه ای که کودک در آن رشد میکند زمینه ی تحولات و انتخاب های دوره نوجوانی را فراهم می‌کند. به نظر می‌رسد چنانچه نوجوان در سنین کودکی در مسیر مناسب تربیت جنسی قرار نگیرد در هویت یابی جنسی و جنسیتی یعنی تطبیق بین جنس و جنسیت دچار تردید یا ناهماهنگی شود. یعنی اگر نوجوان در کودکی عزت نفس کافی در مورد جنس خود کسب نکند چه بسا در بزرگسالی با پذیرش نقش ها و رفتارهای جنسیتی مناسب با جنس

خویش دچار سرخوردگی و سردرگمی گردد؛ آنگاه به رفتارهای متضاد طبیعت ساختاری جنس خود روی می آورد و از آنجایی که پذیرش چنین رفتارهایی در خانواده و جامعه وجود ندارد مشکلات و مسائل فرد دو چندان می گردد. با این توصیف ضرورت و جایگاه تربیت جنسی و هدایت هدفمند کودک به سمت نوجوانی آشکار می گردد.

۳- عوامل موثر در تربیت جنسی

همانطور که پیش تر آوردیم تربیت به معنای پروراندن است و تربیت جنسی به معنای پروراندن فرد به نحوی که شناخت مناسبی از جنس خویش کسب نماید و رفتارهایی مناسب با جنس خویش برگزیند و از انجام نقش ها و رفتارهای مناسب با جنس خویش احساس خوشایند و عزت نفس کافی برخوردار باشد. برای تحقق این تعریف، عوامل متعدد و متنوعی دخیل هستند. یعنی برای رشد و پرورش کودک و هدایت مناسب و هدفمند او به سمت نوجوانی پویا و سالم مجموعه ای از عوامل در کنار یکدیگر نقش مکمل و کلیدی ایفا می کنند. چنانچه هریک از این بخش ها دچار نقص یا خللی باشد چه بسا دستیابی به هدف مورد نظر در پیچیدگی های عصر کنونی از مسیر مورد نظر خارج شود و از مقصد اصلی دور گردد. یکی از مهمترین نهادهای تاثیرگذار در این حیطه مدرسه است.

۳-۱- مدرسه

مدرسه به عنوان مهمترین کانون آموزشی و پرورشی که معمولاً کودکان از سنین ۶ یا ۷ سالگی بخش قابل توجهی از زمان خود را در آن سپری می کنند در رشد هویت جنسی اثرگذار است. البته برخی کودکان از سنین بسیار پایین تر در مراکز آموزشی مثل کودکستان حاضر می شوند که اهمیت و جایگاه آن نیز قابل توجه است. نقش مدرسه و مربیان در انتقال مفاهیم و انتخاب توصیف هایی که از اعمال و رفتار دانش آموز به او می دهند؛ در شناخت هویت جنسی و جنسیتی کودکان بسیار موثر است. هرچند که برخی بر این باورند که نقش مدرسه بصورت غیر مستقیم است و بیشتر در مواقع بحرانی و خطاهای جنسی به شکل پند و اندرز یا تنبیه دانش آموزان نمایان می شود (لطف آبادی، ۱۳۷۴، ۸۷) اما نوع رفتار و برنامه های آموزشی و کتب درسی که دانش آموز با آنها رو به رو میگردد در کسب شناخت و تعریف خود و انتخاب رفتارهای جنسی و جنسیتی اثرگذار است. هرچند که مدرسه در دسته عوامل اجتماعی و فرهنگی قرار میگیرد اما به لحاظ اهمیت جایگاه آن که فرزندان بخش اعظمی از دوره رشد خود را در مدارس سپری می کنند بطور جداگانه آورده ایم. به عقیده برخی مدرسه بعد از خانواده مهمترین نقش تربیتی را ایفا می کند و حتی در بعضی موارد نقش مهمتر و اساسی تر ایفا می کند، زیرا مدرسه محیط جمعی است و فرد خود را ملزم به هماهنگی با دیگران می داند. مدرسه علاوه بر تقویت آموخته های قبلی کودک آموزش های جدیدی در تمام ابعاد

عقلی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی می دهد. به دلیل وجود عناصر مختلف مانند کادر اداری، مدیر، معلمان، مستخدمین، محتوا و ابزار آموزشی، قوانین و ... ابعاد چندگانه ای در تربیت افراد دارد. (حسینی، ۱۳۷۰، ۱۶) بنابراین بخش مهمی از کشف و درک هویت جنسی و جنسیتی دانش آموزان در محیط مدرسه و در ارتباط با گروه همسالان، مربیان، محتوای آموزشی و... صورت می گیرد.

۳-۲- کارکردهای مدرسه در راستای تربیت جنسی

مدرسه با آموزش های درست بر میزان معلومات و بهبود نگرش دانش آموزان اثرگذار است و زمینه را برای ارتقای فکری و روشن بینی آنها فراهم می کند و آنها را با تجهیز سلاح دانش و آگاهی برای حرکت بسوی آینده مناسب یاری دهد. از سوی دیگر با غفلت و نداشتن سیستم صحیح آموزشی و عدم تأمین محیط سالم، امکان بزهکاری و آسیب ها را در دانش آموزان فراهم می آورد. (یاووزار، ۱۳۸۲، ۲۹۹) یکی از مهمترین کارکردهای مدرسه اثرگذاری در شکل گیری هویت نوجوانان است که اگر به دقت انجام شود مانع از آن می شود که جوانان از الگوهای رفتار بزهکارانه پیروی کنند. (بیات و همکاران، ۱۳۸۷، ۱۰۳) مدرسه با داشتن برنامه های آموزشی و پرورشی بر سه گروه مهم دانش آموزان، مربیان و خانواده ها میتواند بطور مستقیم یا غیرمستقیم اثرگذار باشد. البته مهمترین بخش این تاثیرگذاری داشتن برنامه های مناسب برای هر گروه سنی و دسته های مختلف والدین و مربیان است که اگر به خوبی شکل نگیرد میتواند حتی آثار معکوس بر جای گذارد.

۴- ملزومات تربیت جنسی

تربیت جنسی هدفمند نیازمند برنامه و روش، مفاهیم و ابزار است که میتواند متناسب با فرهنگ و ساختار اجتماعی هر جامعه متفاوت باشد. تربیت جنسی واژه ای فراگیر و نام آشنا در همه فرهنگهای جهان نیست. هرچند که هر جامعه ای در موضوع جنس و جنسیت و آموزه های جنسی برنامه و اهدافی را بصورت جدی و روشمند دنبال می کند؛ اما نوع نگرش جامعه جهانی در این موضوع همانطور که به استناد برنامه جامع آموزش جنسی اشاره شد با نگرش و ایده ای که در پژوهش حاضر دنبال می کنیم متفاوت است. یکی از ویژگی های نظام تعلیم و تربیت صحیح و اصولی توجه به همه ابعاد تربیت است. درک و تفهیم ضرورت تربیت جنسی، شناخت اهداف و برنامه ها در این راستا چگونگی هدایت و پرورش غریزه جنسی را در بر می گیرد. یعنی بدون برنامه نظاممند و هدفمند نمیتوان بدرستی حرکت نمود. (نصیری و جعفری، ۱۳۸۹، ۱۱۴) بنابراین تربیت جنسی از سوی هر نهادی اعم از خانواده، مدرسه، اجتماع، رسانه و... نیازمند الگو و روش است، نیازمند مفاهیم و محتوای آموزشی و همچنین ابزار مناسب جهت آموزش و تعلیم و تربیت است.

۴-۱- الگو و روش

به دلیل نیاز فطری بشر به الگو و همانندسازی در تربیت، لازم است الگوهای درست و والا به درستی معرفی شوند تا انسان با بینشی روشن مصداق کمال حقیقی و مسیر رشد را تشخیص دهد و به الگوگیری بپردازد. در صورتیکه انسان نیاز خود به الگو را در مسیر رشد و کسب کمال وجودی و کشف هویت های انسانی در نمونه های نامناسب جستجو کند به بیراهه کشیده می شود. از این رو ارائه الگوهای مناسب درخور شأن انسان از مهمترین ابعاد تربیت انسان است. (شهبازی و محمد زاده و انتصار فومنی، ۱۴۰۱، ۱۳۱) بنابراین تنظیم و تدوین روش های مناسب تربیت جنسی از مهمترین ملزومات تربیت جنسی است. والدین، مربیان، مدارس، برنامه های درسی در انتقال مفاهیم حوزه تربیت جنسی می بایست روشمند عمل نمایند. در نظر گرفتن مناسبات سنی دوره های رشد کودکی و نوجوانی و نحوه عمل و مواجهه با سنین مختلف، نحوه گفتگو ملزومات بسترسازی تربیت جنسی است. از سوی دیگر ارائه الگوهای مناسب هم برای والدین و مربیان و هم برای نوجوانان در مسیر تربیت جنسی ضروری است. بطوریکه اگر در نحوه ی ورود به تربیت جنسی روش مناسبی انتخاب نشود و ناشیانه رفتار شود و یا الگوی مناسبی برای ارائه به والدین و مربیان و نوجوانان در هر سطح از تربیت جنسی وجود نداشته باشد چه بسا سبب نتیجه معکوس گردد و به تربیت جنسی که منجر به رشد و کشف هویت جنسی و جنسیتی مناسب به فطرت انسانی گردد دست نیابند.

۴-۲- مفاهیم و محتوای آموزشی

در مسیر تربیت جنسی نیازمند تولید مفاهیم و محتوای آموزشی مناسب و اثربخش هستیم. در تولید محتوای آموزشی مخاطب و ویژگی های او بسیار مهم و حایز اهمیت است. تربیت جنسی از سنین کودکی آغاز و در سنین نوجوانی به اوج و شکوفایی و خوداظهاری نوجوان منجر می گردد. بنابراین تربیت جنسی فرایندی مدت دار و مستمر است و در هر دوره ای از مراحل رشد نیازمند محتوای آموزشی مناسب بخود است. توجه به شناخت کودک یا نوجوان از خود، چگونگی تفکر آنها، دنیای درونیشان، عواطف، نیازها، خواست ها، علایق و ایده آل های آنها (بافته، ۱۳۹۱، ۳۸) از مهمترین عناصری است که در تولید محتوای آموزشی در سنین رشد کودکی تا نوجوانی مورد توجه قرار گیرد. از سوی دیگر محتوای آموزشی با توجه به فرهنگ، آداب و سنن، مبانی ارزشی و اخلاقی هر جامعه پیوند و همبستگی دارد. چنانچه پیشتر تبیین شد مفاهیم موجود در حیطه جنس و جنسیت در بسیاری از جوامع جهانی مورد پذیرش همگانی و عموم قرار نگرفته است. و حتی در بسیاری موارد با طبیعت بشری و اهداف و نظام آفرینش در تضاد و تعارض قرار دارد و بسیاری از منتقدین گسترش چنین مفاهیمی را سبب شلختگی و بی نظمی جوامع بشری می دانند. لذا توجه به این نکات در تولید محتوای آموزشی مناسب برای تربیت جنسی کودکان و نوجوانان مهم و حیاتی است.

در انتقال مفاهیم و مبانی شناختی در زمینه تربیت جنسی نیاز به ابزار مناسب وجود دارد. پیشتر به نقش رسانه در تربیت جنسی و جهت دهی شناخت و نگرش نوجوانان اشاره نمودیم؛ بنابراین محتوای آموزشی تولید شده باید از طریق ابزار و وسایل مناسب که قدرت انتقال مفاهیم در آن وجود داشته باشد صورت پذیرد. چنانچه برنامه مناسب و روشمند و الگوسازی صورت پذیرد، تولید محتوا بدرستی انجام شود اما از ابزارهای مناسب ارتباطی برای انتقال مفاهیم و الگوها استفاده نگردد مسیر تربیتی ناقص است و منجر به هدف مطلوب نمی گردد.

نتیجه

در پژوهش حاضر ابتدا به تبیین مفاهیم اصلی پژوهش پرداختیم. توجه و تدقیق در مفاهیم، اهمیت دوره نوجوانی و تحولاتی که بدنبال آن ایجاد میگردد لزوم توجه به تربیت جنسی را نمایان می سازد. یکی از تحولات دوره نوجوانی مربوط به ویژگی های جنسی و کسب هویت جنسی و جنسیتی است. از سوی دیگر درک و پذیرش هویت جنسیتی و توانایی تطبیق میان جنس و نقش های جنسیتی از آثار و نتایج رشد نوجوانی است. در این دوره نوجوان نیاز به کمک و حمایت های عاطفی و روانی دارد که تربیت جنسی مناسب می تواند آثار مثبت و خوشایندی برای نوجوان به همراه داشته باشد. تربیت جنسی صحیح نیازمند عوامل و شرایطی است که در پژوهش بدان ها توجه شده است. خانواده، مدرسه شامل مربیان، محتوای آموزشی، همسالان و... و همچنین اجتماع پیرامونی نوجوان از مهمترین محورهای اثرگذار بر تربیت جنسی و جنسیتی نوجوانان است. چنانچه والدین، مربیان و محتوای آموزشی سبب اغنای لازم در نیازمندیهای نوجوان نگردد، نوجوان برای یافتن پرسش ها و بروز احساسات و افکار به منابع و محافل گوناگونی کشیده میشود. بنابراین از مهمترین عوامل تاثیرگذار در تربیت جنسی نوجوانان ایجاد آموزش و آگاهی و ارائه برنامه به والدین، مراکز آموزشی مثل مدرسه و آگاه سازی اجتماع نسبت به موضوعات مورد نیاز است. چنانچه هریک از این نهادها وظایف خود را بخوبی انجام ندهند و در یک محور حرکت ننمایند و انسجام و یکپارچگی لازم را نداشته باشند هدایت موثر در انطباق جنس و جنسیت در نوجوان ممکن است بخوبی صورت نگیرد و سبب سردرگمی هویتی در نوجوان گردد. بطور کلی در روند و مسیر تربیت جنسی عوامل متعدد و متنوعی اثرگذارند که یکی از مهمترین نهادها مدرسه است. مدرسه با داشتن ظرفیت بالای اثر گذاری بر سه گروه هدف شامل دانش آموزان، مربیان و خانواده ها نقش بی بدیلی در ایجاد آگاهی، ارتقای نگرش زندگی و ایجاد فضای گفتگویی در حوزه تربیت جنسی دارد. نوع نگرش و خوانشی که مدرسه به نوجوان ارائه می دهد در درک و شناخت هویت جنسی و جنسیتی نوجوانان تاثیرات مستقیم یا غیر مستقیم دارد که در نهایت هویت

جنسی و جنسیتی نوجوان گرایش جنسی او را تعیین می کند. بنابراین تربیت جنسی یک موضوع مهم و چند جانبه است که نیازمندی های خاصی میطلبد. بطوریکه هر یک از افراد تاثیرگذار در تربیت جنسی اعم از والدین، مدرسه و مربیان، و فاقد روش و الگوسازی، یا فاقد محتوا و مفاهیم آموزشی باشند و از ابزار و وسایل مناسب در برقراری ارتباط و انتقال مفاهیم استفاده نکنند مسیر تربیت جنسی بخوبی طی نمی گردد. لذا ضمن شناخت مفاهیم موجود در جهان می بایست با استفاده از مبانی و ارزش ها و فرهنگ های ویژه بومی و محلی در جهت تربیت جنسی و کمک به نوجوانان در شناخت و درک هویت جنسی و جنسیتی اقدام نمود. بررسی ها نشان می دهد تربیت جنسی در مفاهیم جهانی آنطور که مورد انتظار است تبیین نمی گردد؛ بلکه بیشتر بر تولید مفاهیم و محتوای جنسی و جنسیتی تمرکز شده است. لذا نقش والدین، مدارس، اجتماع در بازخوردی که کودکان و نوجوانان می دهند، ارزش ها و مبانی فکری که در اختیار گروه های سنی قرار می دهند در شناخت نوجوانان از هویت جنسی و جنسیتی شان تاثیرگذار است. چنانچه از روش و محتوای مناسب استفاده گردد سبب هدایت فرد به زندگی بهنجار می گردد و از آسیبهای احتمالی پیشگیری می شود.

منابع

- ۱- انوشه، منیره، نیک نامی، شمس الدین، توکلی، رضا، فقیه زاده، سقراط (۱۳۸۲)، بررسی مقدماتی آموزش بلوغ در دختران نوجوان، فصلنامه اندیشه و رفتار، سال نهم، شماره ۲، ص ۶۴-۷۰
- ۲- احمدی (۱۳۹۸)، کامیل، داستان شهر ممنوعه (پژوهشی جامع در باب دگرباشان در ایران). لندن. نشر مهری. چاپ اول
- ۳- اردبیلی (۱۳۵۳)، سید علی، تعلیم و تربیت و اجتماع، وحید، شماره ۱۲۵
- ۴- استفانی گرت، جامعه شناسی جنسیت، ترجمه کتایون بقایی، نشر دیگر، تهران ۱۳۸۰
- ۵- بافته (۱۳۹۱)، مونا، معیارهای انتخاب موضوع در تهیه محتوای آموزشی برای کودکان، رشد آموزش پیش دبستانی، دوره سوم، شماره چهارم، ص ۳۸-۴۱
- ۶- حسینی (۱۳۷۰)، افضل الملوک، تربیت اخلاقی ۳، تربیت، شماره سوم، سال هفتم، صص ۱۶-۲۰
- ۷- خانی پور، یغمایی زاده، چیدری، حسینی (۱۴۰۰)، برنامه های تربیت جنسی کودکان و نوجوانان: مرور نظامند، پژوهش های تربیتی، شماره ۴۲، بهار و تابستان ۱۴۰۰، ص ۳۲-۱
- ۸- سفیری، ایمانیان (۱۳۹۲)، خدیجه، سارا، جامعه شناسی جنسیت، تهران، جامعه شناسان، چاپ دوم
- ۹- شاه محمدی (۱۳۸۳)، عبدالرضا، «جایگاه رسانه و فرهنگ در فرایند جهانی شدن»، فصلنامه پژوهش و سنجش، سال ۱۱، ش ۳۷ (بهار ۱۳۸۳)، صص ۱۶-۱۴
- ۱۰- شهبازی، جعفر، محمدزاده، سید نادر، انتصار فومنی، غلامحسین (۱۴۰۱)، الگو و روش های رشد اخلاقی در سنین کودکی از دیدگاه نهج البلاغه، پژوهش های اخلاقی، سال دوازدهم، شماره سه، ص ۱۲۱-۱۳۸
- ۱۱- شیربگی، اسماعیلی، سعیدی پور، سرمدی (۱۴۰۰)، مریم، زهره، بهمن، محمدرضا، ارائه الگوی تربیت جنسی در ایران بر مبنای برنامه جامع آموزش جنسی، فصلنامه اندیشه های نوین تربیتی، دوره ۱۷، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰، ص ۱۷۷-۲۰۸
- ۱۲- فقیهی، علی نقی، تربیت جنسی، مبانی، اصول و روش ها از منظر قرآن و حدیث، چاپ سوم، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۸
- ۱۳- قاسمی (۱۳۸۶)، حاکم، جایگاه رسانه در مهندسی فرهنگی، زمانه، شماره ۵۸
- ۱۴- قتلتاش و محمدجانی (۱۳۹۷)، عباس، صدیقه، طراحی چارچوب برنامه درسی تربیت جنسی براساس مبانی تربیت اسلامی، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، سال سوم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۷، ص ۱۰۱-۱۳۰
- ۱۵- مطهری (۱۳۷۴)، مرتضی، اخلاق جنسی در اسلام و غرب، تهران، صدرا

۱۶- نصیری، یوسف، جعفری، سید ابراهیم (۱۳۸۹)، درآمدی بر مبانی تربیت جنسی در تربیت اسلامی، مطالعات اسلامی در علوم انسانی، سال اول، شماره اول، ص ۱۰۱-۱۱۸

1. Anastacio, Z., (2005). Teachers' conceptions of, and obstacles to, sex education in Portuguese primary school. In Fisher, H. E. (Ed.), *Developing Standards in Research on Science Education*: Taylor and Francis Group.
- 2.
3. Gender, gender identity, and gender expression». MyHealth.Alberta.ca .2020
4. "Gender Expression: Definition & Examples | Study.com". Retrieved 2017-12-23.
5. ((Sex and gender: What is the difference?)) / medicalnewstoday.com/ Retrieved 2021
6. Reiter L (۱۹۸۹). «*Sexual orientation, sexual identity, and the question of choice*». *Clinical Social Work Journal*
7. «Sexual Identity » /lanarkshiresexualhealth.org
8. Melby, Todd (2005). "Asexuality gets more attention, but is it a sexual orientation?" *Contemporary Sexuality*. 4-5
9. What Is Sexual Orientation? / health.clevelandclinic.org/ 2022